

УДК 343.137.5

С. Ю. Задерейко
здобувач Університету сучасних знань

ДОСВІД ДЕЯКИХ КРАЇН ЄВРОПИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Вступ. Класична модель «за злочин – покарання» на сьогоднішній день не вирішує завдань, які постають перед сучасним кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством України. Особливо це стосується реагування та протидії злочинам серед неповнолітніх, а також осіб, які перебувають у конфлікті із законом.

Реалізація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами зумовила комплекс значних нормативних та інституційних змін в Україні. Євроінтеграційні тренди втілюються як у загальних засадах, так і в окремих інститутах кримінального процесу (зокрема, в особливостях кримінального провадження щодо неповнолітніх).

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення досвіду деяких країн Європи у сфері кримінального провадження щодо неповнолітніх та на основі цього пошук пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України з даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти даної проблеми в різний час досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: А.М. Богдановський, В.М. Бурдін, Є.М. Вечерова, Т.І. Дмитришина, Н.М. Крестовська, Є.С. Назимко, Н.М. Мирошниченко, Н.А. Орловська, В.О. Туляков та ін.

Результати дослідження. Власну специфіку має система судочинства стосовно неповнолітніх у Нідерландах. Фахівці відзначають, що хоча в цій країні відсутні конкретні законодавчі акти з цього питання, але сама система виглядає достатньо прозорою і вмотивованою [2, с. 7]. Це обумовлює можливість наділення уповноважених суб'єктів широкими дискреційними повноваженнями, які визначаються відновлювальною спрямованістю (щодо особи дитини та суспільного порядку) системи судочинства стосовно неповнолітніх у Нідерландах.

Складниками цієї системи є: поліція у справах неповнолітніх, ювенальні судді (суди), ювенальні прокурори (на правах окремих підрозділів прокуратури), ювенальні адвокати, Рада із захисту дітей при Міністерстві юстиції Нідерландів (займається підготовкою соціально-психологічної характеристики правопорушника, наданням відповідної інформації ювенальному судді, а також наглядом за дотриманням прав дитини в кримі-

нальному процесі), центри апробації (переважно громадські організації, наприклад, «Холт») та неурядові організації [1, с. 7–8]. Причому існують такі специфічні моменти, що характеризують судочинство стосовно неповнолітніх в цій країні: можливість переходу справи про серйозний злочин до дорослої юстиції, і, навпаки, справа особи віком до 20 років за розсудом суду може бути направлена до системи ювенальної юстиції; широкі дискреційні повноваження поліції, прокурора та суду щодо закриття справи на підставі виконання неповнолітнім низки умов; поширення юрисдикції судів як на кримінальні, так і на цивільні справи, що стосуються не- повнолітніх та їх прав; широкий спектр альтернативних покаранню заходів впливу на неповнолітнього [1, с. 85–86].

У Бельгії виникнення провадження в справах неповнолітніх як самостійної сфери правового регулювання належить до 1912 р. [2, с. 94]. Дослідники вказують, що у цій країні для розгляду кримінальних справ щодо неповнолітніх почали створюватися спеціальні суди, які багато уваги приділяють з'ясуванню умов виховання неповнолітнього правопорушника, ретельно досліджують його особу, а також аналізують можливість перевиховання підлітка. Практика призначення покарання в таких судах більш м'яка, вони широко застосовують альтернативи покаранню [2, с. 94]. Основним органом, який вирішує справи неповнолітніх в Бельгії, є сімейний суд, що являє собою «судзмішаної, причому комплексної, юрисдикції – кримінальної, цивільної, сімейної» [4, с. 101-103]. Особливістю провадження у справах неповнолітніх у Бельгії є те, що запроваджено альтернативу судовим органам у справах неповнолітніх, коли в певних категоріях справ можлива заміна судового втручання втручанням адміністративним. Існують комітети із захисту прав молоді, засновані в 1965 р., головним завданням яких є охорона прав і інтересів неповнолітніх від зазіхань на них, а не боротьба з їх правопорушеннями [4, с. 106].

Деяко схожа система судочинства у справах неповнолітніх існує і в Швейцарії, де за прикладом Бельгії створено спеціальну службу молоді, до якої входять департаменти організації дозвілля та відпочинку, спеціальної допомоги, медико-педагогічна служба та служба опікунства [1, с. 94].

Однією з країн Західної Європи, чий досвід у сфері кримінального провадження стосовно неповнолітніх також доцільно розглянути, є Поль-

ща. Виникнення відповідної системи судочинства стосовно неповнолітніх у цій країні пов'язується із прийняттям відповідного закону про процедуру розгляду справ неповнолітніх 1982 р., який разом із низкою пов'язаних із ним нормативних актів враховує міжнародні стандарти щодо прав дитини [1, с. 89; 2, с. 7]. До системи органів, які мають відповідні повноваження в цій сфері, відносять: загальний кримінальний суд (у разі вчинення тяжкого злочину неповнолітнім віком від 15-ти років); сімейні суди; службу кураторів (помічники суддів); установи для виконання покарань; неурядові організації. Особлива увага при вирішенні справ щодо неповнолітніх приділяється складенню звіту про підлітка, його оточення тощо. Цей звіт, як зазначають науковці, у 90% випадків обумовлює характер прийнятого судом рішення. Сама процедура провадження не обтяжена зайвими формальностями та має охоронну щодо прав та інтересів неповнолітнього, а також відновлювальну щодо його статусу спрямованість. Широко використовуються альтернативні заходи із розв'язання конфлікту, що виник між підлітком, потерпілим або громадою та державою, зокрема медіація [1, с. 89–91].

Окрему групу, враховуючи певну їх спорідненість у правовому та організаційному забезпеченні кримінального провадження стосовно неповнолітніх, становлять скандинавські країни (Данія, Фінляндія, Швеція, Норвегія). Однією з їх особливостей, як відзначають фахівці, є те, що в цих країнах відсутні окремі судові інстанції для неповнолітніх правопорушників, що пояснюється акцентуванням уваги на профілактичній та соціально-реінтеграційній спрямованості впливу на неповнолітніх. При такому підході за відсутності спеціалізованого суду, який є центральним ланцюгом судочинства щодо неповнолітніх, значну роль відіграють позасудові (адміністративні) органи та громадські організації. Наприклад, справами цих осіб займаються комітети щодо благополуччя молоді, які за своєю сутністю є соціальними службами для неповнолітніх [1, с. 87; 4, с. 106].

Такий підхід заслуговує на позитивну оцінку, оскільки громадянське суспільство особисті місцевих громад також залучається до справи встановлення контролю над правопорушеннями неповнолітніх та їх належним вихованням і ресоціалізацією. Функціонування провадження у справах неповнолітніх в цих країнах, незважаючи на відсутність суб'єкта координації – спеціального суду для неповнолітніх, має високу ефективність, що обумовлено тісною взаємодією між усіма учасниками (поліцією у справах неповнолітніх, соціальними службами, громадами та недержавними організаціями, прокуратурою та загальним судом тощо).

За узагальненою характеристикою проваджень у справах дітей країн Скандинавії [4, с. 86–89]

значна роль належить працівникам соціальних служб, які не тільки забезпечують збирання необхідної інформації про неповнолітнього з метою максимальної індивідуалізації заходів впливу, а й виступають також гарантантами забезпечення його прав та законних інтересів під час спілкування або провадження інших дій у справі. З наведеного можна зробити висновок, що суттєвими особливостями кримінального провадження стосовно неповнолітніх у цих країнах є: його максимально неформальний характер; залучення, а відповідно й наділення певними повноваженнями недержавних формувань; орієнтація на досягнення позитивного результату (профілактика правопорушень неповнолітніх, соціалізація та реінтеграція неповнолітніх); визнання важливої ролі соціальних служб для молоді в забезпеченні завдань судочинства стосовно неповнолітніх.

Підводячи підсумок аналізу досвіду деяких країн Європи у сфері кримінального провадження стосовно неповнолітніх, можна виокремити деякі спільні для них риси. На нашу думку, ці положення можуть бути використані як концептуальні засади вдосконалення вітчизняного судочинства стосовно дітей. До таких особливостей можна віднести:

- ювенальна юстиція – це є окремий, особливий вид правозастосовної діяльності;
- діяльність у цій галузі заснована на міжнародних стандартах прав дитини;
- вона спрямована на забезпечення, охорону й захист прав, свобод та законних інтересів дитини, відновлення її статусу, де засобами є виховний, реінтеграційний вплив на неповнолітнього, що відрізняє даний вид провадження від традиційного кримінального провадження;
- ювенальна юстиція розглядається як самостійний напрямок правового регулювання (окрема або спеціальна нормативно-правова основа), де процедура провадження, як правило, не обтяжена зайвими формальностями;
- ювенальна юстиція організаційно оформлена у вигляді або автономної гілки судової системи, або самостійного (спеціалізованого) підрозділу загального суду;
- яскраво виражена спеціалізація інших суб'єктів провадження, які наділені владними повноваженнями (слідчі, прокурори, адвокати, соціальні працівники, вихователі тощо);
- широка участь у провадженні як урядових, так і неурядових організацій;
- тісна взаємодія між всіма учасниками провадження;
- поширення юрисдикції судів як на кримінальні, так і на цивільні та сімейні справи, що стосуються неповнолітніх та їх прав;
- суб'єктами є не тільки правопорушники, а й діти, які потрапили в соціально небезпечні ситуації ще до вчинення ними протиправного діяння;

– широкий спектр альтернативних кримінальному покаранню заходів впливу на неповнолітнього;

– сутність системи ювенальної юстиції полягає в тому, що втілений в цьому провадженні принцип пріоритетного забезпечення прав та законних інтересів дітей (*parens patriae*) знаходить свій прояв у нормативному, організаційному, кадровому та методологічному забезпеченні судочинства стосовно дітей.

Використання досвіду деяких країн Європи вже певним чином знаходить своє втілення на теренах колишнього СРСР. Особливо активна за обсягом діяльність з удосконалення судочинства стосовно неповнолітніх, яка пов'язується із створенням системи ювенальної юстиції, проводиться в Російській Федерації. Основними напрямками в цій сфері, є: спеціалізація суддів; створення модельних ювенальних судів; створення інституту соціального працівника; впровадження взаємодії програм відновлювального правосуддя та соціальної роботи в практиці комісій у справах неповнолітніх; створення ювенальної адвокатури; сприяння ресоціалізації неповнолітніх, які відбули покарання у виховних колоніях [5, с. 86–89]. Така діяльність проводиться і в Україні, про що свідчать положення Національної Концепції створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні [2, с. 9]. З цього приводу слід наголосити, що в кримінальному процесуальному законодавстві України досить повно врегульовано питання, пов'язані із захистом прав неповнолітніх, що є підґрунтям для створення вітчизняної моделі ювенальної юстиції з її домінуючою охоронною функцією [3]. Але, на жаль, практична реалізація положення вказаної Концепції здійснюється недостатньо активно, а створення вітчизняної моделі ювенальної юстиції стає справою з далекою перспективою.

Для подолання цієї негативної ситуації, на наш погляд, з урахуванням виокремлених вище основних рис ювенальної юстиції в країнах Європи, перспективними є наукові дослідження, спрямовані не тільки на подальше вдосконалення засад створення такої моделі в нашій країні, а й на подальшу розробку форм та методів реалізації її функціонального призначення, визначення процесуального статусу тих суб'єктів, які залучено до цього особливого провадження, розробку більш ефективної системи впливу на неповнолітніх та програм їх ресоціалізації. Саме такий підхід забезпечить ефективність та дієвість вітчизняної моделі ювенальної юстиції, а отже, відповідність її положенням ст. 3 Конвенції про права дитини, яка передбачає, що в усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється ефективному забезпеченню інтересів дитини.

Література

1. Ювенальна юстиція : навч. посіб. / за заг. ред. Н.М. Крестовської. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.
2. Ювенальна юстиція і ювенальні суди в українському судочинстві : посіб. для тренінгів. Кн. II. К. : Кобза, 2005. 165 с.
3. Гультай М.М. Особливості вітчизняної моделі ювенальної юстиції / М.М. Гультай. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/FD13963E350840C5C225710100399CD1?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=FD13963E350840C5C225710100399CD1&Count=500&>
4. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учеб. пособ. / Мельникова Э.Б. М. : Дело, 2000. 272 с.
5. Максудов Р. Ювенальная юстиция в мире: проблемы переноса опыта в Россию / Р. Максудов, М. Флямер // Ювенальная юстиция: правовые и технологические аспекты : сб. статей. М. : РБФ «НАН», 2002. С. 42–48.

Анотація

Задерейко С. Ю. Досвід деяких країн Європи у сфері кримінального провадження щодо неповнолітніх. – Стаття.

У статті розглядається досвід деяких країн Європи, зокрема, Нідерландів, Бельгії, Польщі тощо у сфері кримінального провадження щодо неповнолітніх. На основі аналізу досвіду цих країн у сфері кримінального провадження стосовно неповнолітніх виокремлено деякі спільні для них риси та запропоновано використовувати ці положення як концептуальні засади вдосконалення вітчизняного судочинства стосовно неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітні, кримінальне провадження, кримінальна юстиція, судочинство, зарубіжний досвід, імплементація.

Аннотация

Задерейко С. Ю. Опыт некоторых стран Европы в сфере уголовного производства в отношении несовершеннолетних. – Статья.

В статье рассматривается опыт некоторых стран Европы, в частности, Нидерландов, Бельгии, Польши и т.д. в сфере уголовного судопроизводства в отношении несовершеннолетних. На основе анализа опыта этих стран в сфере уголовного производства в отношении несовершеннолетних выделены некоторые общие для них черты и предложено использовать эти положения как концептуальные основы совершенствования отечественного судопроизводства в отношении несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетние, уголовное производство, уголовная юстиция, судопроизводство, зарубежный опыт, имплементация.

Summary

Zadereiko S. Yu. The experience of some European countries in the field of juvenile criminal proceedings. – Article.

The article discusses the experience of some European countries, in particular, the Netherlands, Belgium, Poland, etc. in the field of criminal proceedings against minors. Based on the analysis of the experience of these countries in the field of criminal proceedings against minors, some common features are highlighted and it is proposed to use these provisions as conceptual frameworks for improving domestic legal proceeding against minors.

Key words: minors, criminal proceedings, criminal justice, legal proceedings, foreign experience, implementation.